

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Тележкіної Олесі Олександровні
“Мова української поезії II половини ХХ – початку ХXI століття:
фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція”, подану до
захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі
спеціальності 10.02.01 — українська мова (Харків, 2000. — 450 с)

Якщо рівно сто років тому Роман Якобсон у праці про новітню поезію писав: “Те, що стало трюїзмом у науці про практичну мову, донині вважається єрессю в науці про мову поетичну, яка взагалі пленталася досі у хвості лінгвістики”, то сьогодні можемо сміливо констатувати, що питання вивчення поетичної мови як у зарубіжній, так і вітчизняній лінгвістиці змінилося кардинально, зокрема, в україністиці працюють цілі школи дослідників, лише протягом останніх кількох років захищено добрий шерег докторських дисертацій, опубліковано монографії Лесі Мовчун (“Українська рима в системі мови і мовній практиці”, 2020), Дмитра Чистяка (“Мова міфологічного космосу в українській та бельгійській символістській поезії”, 2019), Світлани Шуляк (“Магічна мова українських народних замовлянь”, 2017), Алли Бондаренко (“Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів”, 2017), Людмили Уманець (“Фонетична конотація в українській поетичній мові ХХ – ХXI ст.: семантико-прагматичний вимір”, 2014), Лариси Кравець (“Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.”, 2012) та ін.

У цьому ряду розглядаємо і запропоновану до захисту дисертацію Тележкіної Олесі Олександровні “Мова української поезії II половини ХХ – початку ХXI століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція”

Предметом дослідження стали мовно-художні виражально-зображені засоби організації мовної тканини віршового твору на основі аналізу поетичних текстів зазначеного періоду.

Дослідницею вперше в українській лінгвістиці запропоновано комплексний підхід — на різних рівнях мови (фонічному, лексико-граматичному та синтаксичному) проаналізувати численні засоби стилістичного увиразнення віршового тексту, з'ясувати особливості їх реалізації в поетичному творі, констатуючи потужний стилістичний потенціал української поетичної мови й авторської мовотворчості розгляданого періоду.

Актуальність роботи забезпечена як дослідницькою метою — описати мовностилістичні ресурси мови української поезії II половини ХХ — початку ХХІ століття за різними рівнями, — так і загальнонауковими потребами поліспектного вивчення стилістичного ресурсу української літературної мови в її художньо-естетичному функціонуванні, а також застосованою в роботі пошуково-дослідницькою методологією.

Теоретичне значення дисертації полягає в подальшій розробці проблематики, пов’язаної з інтерпретаційними особливостями поетичної мови, поетичного тексту, осмисленні їхніх категорійних характеристик; скореговано дефініції ряду стилістичних понять (гомеотелевт, поліптотон, анномінація, полісіндтон тощо), що сприятиме уточненню метамови лінгвостилістики; запропоновано типологізацію фонетичних, лексико-граматичних і синтаксичних мовно-художніх виражально-зображенських засобів поетичної мови; представлено моделі лексикографічного опису поетичної мови у словниках різного типу.

Робота матиме, безсумнівно, практичну цінність — для проведення занять зі стилістики і лінгвopoетики у вищій школі, підготовки спецкурсів і спецсемінарів із лінгвістики художнього тексту, з мови української поезії ХХ і ХХІ століття, для укладання словників поетичної мови тощо.

У першому розділі “Теоретичне підґрунтя вивчення поетичної мови” розглянуто еволюцію поглядів на поетичну мову як унікальне явище в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці — від аристотелівської “Поетики” до

сучасних студій українських і зарубіжних авторів. Таке широке тло оглядового матеріалу, звичайно, не могло забезпечити повноту характеристик тих чи тих праць. Звертаємо увагу, зокрема, на певне симболове накладання в самих назвах-підзаголовках першого розділу: “Західноєвропейські концепції поетичної мови” і “Слов'янські теорії поетичної мови”, адже, наприклад, розглядана в останньому творчість Матезіуса, Мукаржовського в такій мірі могла аналізуватися і в підрозділі про західноєвропейські концепції.

Заслуговує на увагу підхід авторки до зasadничих питань аналізу поетичної мови, її дифініційності, погляд на поетичну мову як складну функціональну систему, яка ґрунтується на природній мові, оновлюється та впорядковується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, транслиює естетично насичені смисли і “може оприявнюватися у формі поетичного тексту, що становить художню єдність, якій притаманні категорійні властивості системи як такої” с. 56.

Нам імпонує таке визначення поетичної мови авторкою. Воно загалом суголосне бахтінівському. Порівн.: “ поетичні властивості омовлюються (стають мовою) (У Бахтіна — приобретают язык) лише в конкретній поетичної конструкції. Ці властивості належать не мові в її лінгвістичній якості, а саме конструкції, якою б вона не була. Найелементарніший життєвий вислів, вдале життєве слівце може бути за певних умов художньо сприйнято”.

При всьому тому таке трактування опирається, по суті, на потебнянське, в якому мовна енергія знаходить певні індивідуалізаційні виміри: “Мови творяться тисячоліттями, і якби, наприклад, у мові російського народу???????????????? не було поетичних елементів, то звідки б узялося їх зосередження в Пушкіні, Гоголі і наступних романістах? Звідки бути грозі, якщо в повітрі нема електрики?”

Наголошуючи на текстовому оформленні явища поетичної мови, авторка простежує особливості опису поетичних структур аналізованого

періоду на рівні звукового ладу, лексико-граматичних засобів, синтаксичної організації. Кожен із таких аспектів став увагою дослідниці в другому, третьому і четвертому розділах дисертації. Прикладним матеріалом для авторки послужили ретельно, дуже кваліфіковано дібрани численні тексти більш ніж з двохсот поетичних збірників різних авторів.

Фоностилістична структура мови української поезії представлена в дисертації різними прийомами звукопису: асонансно-алітеративним, тавтограмним, еквіфонійно-метафонійним, так званим прийомом звукових епітетів і метафор, прийомом звукової гри, паронімічної атракції тощо. У кожному випадку авторка демонструє, як фонічна організація отримує відповідне естетичне, смислове увиразнення в художньому контексті. Хоч іноді доводиться запропоноване дисертанткою сприймати на віру. А, наприклад, після цитати з Г. Крук (*Несподівано – дощ. / Напиватися крапель п'яних. / Не ступати в сумні кав'яні, / де **всюди** – **люди***) навряд чи спаде кому на думку вздріти навіть натяк на якусь зраду, про яку мовить авторка, і хоч би як не намагалася вона спонукати читача “віднайти новий смисл, закладений у цьому повторі, який нібито стоїть на другому плані, але при уважному прочитанні виразно відчувається: **всюди** – **люди**: цим відлунням поетеса актуалізує одну з одвічних тем – тему зради” (с. 105). З запропонованого фрагмента, звичайно ж, можна говорити тільки про психологічний стан ліричного героя (чи героїні), для конкретизації такого стану, певне ж, необхідний ширший контекст.

Різні засоби динамізації художньої структури розглядає О. Тележкіна в розділах, де йдеться про лексико-граматичну організація мови української поезії означеного періоду та її стилістико-синтаксичний простір.

Аналізуючи такі явища стилістичного увиразнення поетичної оповіді, як поліптотон чи анномінація, дослідниця, полемізує з іншими авторами, вдаючися до широких контекстуальних залучень; історичний коментар

дозволяє відстояти дефініцію того чи того терміна, тієї ж анномінації (с.173).

Уважне ставлення до термінологічної сфери дозволяє авторці пропонувати введення до активного вжитку ряд призабутих термінів, визначитися в їх дифініційності, скажімо таких стилістичних засобів увиразнення, як гомеотелевт; уточнити суть окремих досить поширених термінів. Наприклад, у науковій і довідковій літературі термін полісиндетон, як правило, визначають як стилістичну фігуру, що ґрунтується на повторенні однакових сполучників. Натомість, опираючися на етимологію слова полісиндетон, друга частина якого (з грецької – σύνδετον) означає «зв’язаний» (= «сполучений» = «з’єднаний»), авторка висловлює думку, що більш доречно було б говорити про цю фігуру як стилістичний засіб, що ґрунтується на ритмічному повторенні однакових сполучників, прийменників або часток для досягнення злагодженої організації поетичного тексту. Такої ж думки дотримуються і окремі зарубіжні дослідники. О. Тележкіна пропонує власну класифікацію полісиндетону.

Характеризуючи полісиндетон як надзвичайно виразний стилістичний засіб, дослідниця, зокрема, посилається на знаменитий сонет “І” Б.-І. Антонича, де звуколінія з І пронизує весь твір на початку і наприкінці рядка, при цьому зауважує: “На жаль, з-поміж проаналізованих творів досліджуваного періоду не вдалося зафіксувати подібного втілення полісиндетону”.

Тут маємо зарадити дослідниці, зацитувавши хоч би сонет “І”, що належить її землякові, прекрасному харківському поетові, який, на жаль, порівняно недавно покинув цей світ, Миколі Побеляну:

І місяць крапкою над “І”,
І скло побите неба долі,
І ніч. І літо... На воді
Іскрилась срібна тінь тополі.

І ти — чужа така тоді,
І я... І вигадані болі,
І дотик-опік: буть біді...
І ніжність — наче дрібка солі...
І Бог на білому коні,
І хворий Гоголь на коліні...
І тихе, наче подих — “Ні”...
Ілюзії мої осінні...
І цей сонет на букву “Г”...
І щастя пошуки донині...

Незважаючи на пильну увагу дослідниці щодо термінологічної сфери, маємо зауважити, що виокремлення тих чи тих груп стилістично виражальних одиниць в окремих підрозділах нерідко зазнає накладань. Так, явище повторення однакових за звуковою виразністю й однорідністю компонентів (префікс, суфікс, препозитивна чи постпозитивна основа, флексія) характеризується як гомеотелент. Приклад на с. 232: *Тонуть, тануть, виринають, набирають іншу стать* (М. Бажан). Але чим тоді відрізняється приклад на с. 243: *Я цілу зграю наведу на слід: / Для вас не жалко – рвіть, деріть, діліть!* (О. Ковальова), що репрезентує один з типів градації. Отже, гомеотелент у такому разі міг би розглядатися як один із підвідів градації.

Важливу сторінку моделювання лексикографічної інтерпретації української поетичної мови становить останній розділ дисертації, в якому представлені моделі укладання різних типів словників, як от: Словник стилістичних повторів; Словник сполучуваності іменників у поетичній мові Василя Мисика; Словник художньо-виражальних засобів української поезії 60-х років ХХ століття; Тезаурус поетичної мови Дмитра Павличка; Частотний словник слововживання в поетичній збірці Василя Борового “Червоне сонце Каєркана”; Фітономени в поетичній мові Леоніда Талалає; Онімний простір збірки Василя Герасим'юка “Смертні в музиці”.

Засади побудови розгляданих словників відображають індивідуально-авторські характеристики поетичних ідіолектів, враховують тенденції літературного напрямку (течії), слугують важливим чинником для подальшого лексикографічного опрацювання поетичної мови як окремих авторів, так і на ширшому, загальнонаціональному тлі.

У висновках відбито результати дослідження, чітко сформульовано положення, що відповідають меті й завданням дисертаційної роботи. Підставою для аргументованих висновків рецензованої роботи став і залучений матеріал, зібраний авторкою з численних поетичних текстів, оприлюднених більш ніж у 200 збірках українських авторів. Ґрунтовні висновки засвідчують результативність дисертаційного дослідження і його актуальність.

Дисертація О. Тележкіної отримала належну апробацію на всеукраїнських і міжнародних конференціях, у доробку авторки – понад тридцять тематичних публікацій у фахових українських та зарубіжних виданнях, з них – одна монографія.

Вважаємо, що аналізована наукова праця О. Тележкіної відповідає вимогам, що пред'являються до докторських дисертацій гуманітарного профілю.

З окремих зауважень варто зазначити ще таке:

- текст дисертації не позбавлений стилістичних огріхів, на зразок: *основу гри складають замість становлять* – с. 136, пор. на с.248, 318 та ін; *на фоні замість на тлі* – с.108,277,318;
- навряд чи можна сказати *лексикографічне потрактування поетичної мови*, як читаємо в одному з підзаголовків першого розділу (1.3.4);
- або таке: *мова словесного мистецтва ...користується мовленнєвими засобами*; тут, зауважимо, накладання дихотомії російського язик, речь спотворює не лише стилістику, а й значення.

Проте висловлені зауваження і побажання суттєво не впливають на загалом високу оцінку проведеного дослідження, яке є самостійним,

творчим і становить значну віху в розробці актуальних питань у царині української поетичної мови на сучасному етапі лінгвістичної науки.

Докторська дисертація Тележкіної Олесі Олександровні "Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція", а також опубліковані авторкою монографія, численні статті в наукових виданнях відповідають вимогам щодо докторських дисертацій – п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі всіма змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016, № 943 від 20.11.2019, № 607 від 15.07.2020 і дають повне право для присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Мойсієнко А. К.

26.01.2021 р.



Відмін наданий до спеціалізації
вченої ради № 26.173.01 Інституту україн-
ської мови НАНУ 29.01.2021 р.
Учений секретар співради В. М. Гурса